

JURIDISKO TEKSTU SENIESPIEDUMI LATVIEŠU VALODĀ: LATVIJAS JURIDISKĀS KULTŪRAS DAĻA

ANCIENT PRINTS OF LEGAL TEXTS IN LATVIAN LANGUAGE: PART OF LEGAL CULTURE OF LATVIA

Dina Gailīte, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorantūras
doktora zinātniskā grāda pretendente

Summary

The task of the article is to provide an insight into the oldest printed texts of laws in the Latvian language: the research examines the printed law texts from the end of the 17th century to the beginning of the 19th century. The oldest legal texts in Latvian preserved in Latvian libraries are several criminal laws issued in Swedish Livland in the 17th century. In the 18th century, laws and other normative acts were published in Latvian in various sectors: including, for example, the first printed road traffic regulations. The laws were translated from German into Latvian by Baltic German priests, who also read them to the congregations during church services. At the beginning of the 19th century, the first commentary on the laws was published in Latvian, explaining the law on the liberation of peasantry from serfdom in Kurzeme. In 1824, the first newspaper in Latvian was released, which in some ways can be considered the official gazette – “Vidzemes Latviešu Avīzes”.

Atslēgvārdi: senākie juridiskie teksti latviešu valodā, likumu tulkošana, izsludināšana, likumu pieejamība, likumu komentēšana

Keywords: earliest legal texts in Latvian, translation of laws, proclamation, availability of laws, commenting on laws

Ievads

Referāta temata izvēli noteica autores interese par Latvijas juridiskās kultūras vēsturi, tai skaitā juridisko valodu, juridisko tekstu tulkošanu, likumu izsludināšanu, pieejamību un komentēšanu, un tas saistīts gan ar autores zinātniskās pētniecības, gan profesionālās darbības jomu. Pētījuma mērķis bija rosināt interesi par senākajiem drukātajiem juridiskajiem tekstiem latviešu valodā, noskaidrot, kas tos tulkojis latviski un kādā veidā latvieši uzzinājuši tiem saistošus uzvedības noteikumus, un vai ir pamatoti par latviešu juridiskās valodas, tai skaitā terminoloģijas attīstību, sākt runāt tikai līdz ar plaši zināmajiem Kurzemes un Vidzemes zemnieku brīvlaišanas

likumiem 19. gadsimta sākumā, kā to mēdz uzsvērt veclatviešu rakstu valodas pētnieki¹ un latviešu juridiskās terminoloģijas autoritātes.²

Ieskats bibliogrāfijās rāda: lai arī fragmentāri un maz saglabājušies, dažādi juridiski teksti latviešu valodā tikuši iespiesti vismaz kopš 17. gadsimta otrās puses. Latviešu valodas pētnieki³ šiem tiesību avotiem līdz šim, iespējams, ir pievērsušies pamatīgāk nekā mūsdienu tiesībnieki, un šo situāciju būtu vērts labot, lai labāk izprastu latviešu juridiskās kultūras saknes.

Latvijas Nacionālās bibliotēkas un Akadēmiskās bibliotēkas kolekcijās atrodams ļoti plašs tiesību avotu, tai skaitā latviešu juridisko tekstu, seniespiedumu klāsts.⁴ Tādēļ šajā pārskatā tiks minēti tikai atsevišķi piemēri, kas referāta autori likās īpaši interesanti to iznākšanas laika, satura vai formas dēļ, – no senākajiem drukātajiem tekstiem līdz dzimtbūšanas atcelšanai 19. gadsimta sākumā, pēc kuras iezīmējas jau daudz plašāka normatīvo aktu un juridisko skaidrojumu plūsma latviešu valodā.

1. Paši senākie – sodu likumu drukātie izdevumi

Senākie iespiestie juridiskie teksti latviešu valodā, kas saglabājušies, ir no zviedru Vidzemes, un parasti tie tapuši šādā tulkojumu secībā: vispirms izdoti zviedriski, pēc tam nogādāti Rīgā un tulkoti vāciski un tikai tad tulkoti latviešu valodā. Tie ir galvenokārt krimināllikumi, kas izdoti dažādos gados, un katrs veltīts konkrētai nodarījumu grupai. Sākot ar 1703. gadu⁵ un līdz 18. gadsimta beigām, tie tiek izplatīti, iesienot likumu tekstus Vidzemes luterāņu rokasgrāmatās kopā ar lūgšanām, pamācībām, dziesmām u. tml. un tādā veidā sasniedzot ļoti plašu lasītāju loku, jo katra šāda baznīcas rokasgrāmata iznāca ievērojamā metienā (pat vairākos tūkstošos eksemplāru); papildus tam šos un citus likumus mācītāji baznīcās savām draudzēm arī regulāri nolasīja priekšā.

Senākais no zviedru laikiem līdz mūsdienām saglabātais ir Zviedrijas karaļa Kārļa XI izdotais “Mūsu augsta un varena ķēniņa sodu likums pret to bērnu mušīnāšanu [*sic!*]” (1684).⁶ Tam saglabājies arī teksts vācu valodā,⁷ no kura acimredzot tapis latviskais tulkojums. Šis patents (likums) nosaka sodus par jaundzimušu bērnu nonāvēšanu: “[.] Kad kāda mauka / kas caur negodu grūta tapusi / priekš savas

¹ Sk., piemēram: Ozols A. Veclatviešu rakstu valoda. Rīga: Liesma, 1965, 505. lpp.

² Birziņa L. Latviešu juridiskās terminoloģijas attīstība XIX–XX gs. Rīga: Latvijas Universitāte, 1991, 5. lpp.

³ Par senākajiem latviešu drukātajiem juridiskajiem tekstiem promocijas darbu valodniecībā 20. gadsimta nogalē Zviedrijā aizstāvējusi filoloģe Konstānce Kļava. Sk.: Kļava K. Die Sprache der lettischen juristischen Dokumente vom Ende des 17. Jahrhunderts: ein Beitrag zur lettischen Sprachgeschichte. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1989, S. 138.

⁴ Visērtāk seniespiedumos orientēties, izmantojot Latvijas Nacionālās bibliotēkas speciālistu sastādīto katalogu ar izdevumu aprakstiem, tai skaitā norādēm, – kurās Latvijas bibliotēkās tie glabājas. Sk.: Seniespiedumi latviešu valodā 1525–1855. Kopkatalogs. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999, 840 lpp., <https://dom.lndb.lv/data/obj/file/162703.pdf> [aplūkots 14.04.2023.].

⁵ Sk. bibliogrāfisko informāciju seniespiedumu kopkatalogā pie šķirklja Nr. 114.

⁶ Sk. seniespiedumu kopkataloga šķirkli Nr. 43 “Mūsu augsta un varena ķēniņa sodu likuma pret to bērnu mušīnāšanu”. (Turpmāk pie katra aplūkotā seniespieduma tiks norādīts attiecīgā šķirklja numuru kopkatalogā.)

⁷ Königl. Schwedische Verordnungen, Patente un Plakate von 1621 – Aug. 1710, S. 96 (sējuma inventāra numurs: LU AB, R891).

dzemdēšanas nevienam to izstāsta / un pie pašas dzemdēšanas vientuļas vietas meklē / ir pēc dzemdēšanas to paslēpj / tā pati ir nomaitājama / un viņai ne būs šī aizbildināšana nenieka palīdzēt / ka tā sacīt gribētu / tas bērns esot nomiris piedzimis / jeb nelaikā dzimis [..].”

Šajā senākajā latviešu valodā iespējamajā likumā ir gan norādes par tā vispārīstošo spēku (“Ka nu šis likums visiem par zināšanu izpaužas un ne vienam vaļas var būt aizbildināties, ka viņam tas nezināms bijis”; “Šim likumam būs visiem un ikkatram paklausīt”), gan iekļauta izsludināšanas metode – visa veida amatpersonām likums ir “divi vai trīs trīskārt gadskārtā” jānolasa “ne vien baznīcās / svēdienās un svētkos / bet arī tur, kur tie tiesas kung sēdēs”. Par likumā minēto nodarījumu paredzēts nāves sods: “Tad būs tiem šādas negodīgas ļaundarīgas ar nāves un uguns sodību pazudināt un nosodīt.” Šis likums iekļauts Vidzemes luterāņu rokasgrāmatās, sākot ar 1703. gadu.⁸

Citam zviedru Vidzemes sodu likumam – “Pret nešķīstības grēkiem, kas svaiņu starpā notiek” (1699) – saglabājies eksemplārs, kas iesiets 1703. gada luterāņu rokasgrāmatā.⁹ Likums noteic, “ka tādi ļaudis caur nāves sodu notiesāti top / kas itin tuvu savā starpā apsvaiņojušies / un tomēr to laulību pārkāpj jeb starp sevīm negantu maucību dzen”. Piemēram, nāves sods tiek piespriests šādā gadījumā: “Kakla darbs ir / kad kāds laulāts vīrs ar savu māršu / jeb brāļa sievu / kas atraitne ir / negantu maucību dzen.” Tiem laikiem tipiska izsludināšanas kārtība: “Šis likums ir četrkārt caur gadskārtu baznīcā jānolasa / un labi un skaidri zemniekiem jāizstāsta / ka ne viens var aizbildināties / to ne zinājis / jeb ne dzirdējis.”

Liecību par to, ka mācītājiem nācies cīnīties ar draudzes disciplīnu, saglabājis vēl viens zviedru Vidzemes sodu likums “Pret to kaušanu, troksni un apgrēcināšanu dieva namā”,¹⁰ kas nosaka bargus sodus par nekārtību celšanu baznīcā, piemēram: “Un to, kas dieva namā viens ar otru kacinājas un barās / jeb kas pilli un piedzērušies dieva namā nāk un turpat apgrēcību un troksni dara, būs ar 50 dalderiem naudas strāpes pārmācīt un rāt.”

Sodu likums “Pret lādēšanu un zvērēšanu”¹¹ acīmredzami izdots, lai cīnītos pret nekristīgām, pagāniskām tradīcijām, un aizliedz zvērēšanu ārpus baznīcas un “tiesas likumu” pieļautajiem gadījumiem (“ikviens lai savu valodu apstiprina ar Jā un Nē”), kā arī aizliedz nolādēšanu un lādēšanu. Likuma ievērošanas nodrošināšana tiek uzticēta mācītājiem un pērminderiem – draudzēs, tēviem, mātēm – ģimenēs utt. Pārkāpēji vispirms jāaudzina un jāpārliecina, bet atkārtotu pārkāpumu gadījumā piemērojams naudas sods, smagākajos gadījumos (nolādēšana) arī nāvessods.

Savukārt likums “Pret razbainīgas saimes”¹² nosaka sodus par uzbrukumiem “saviem kungiem jeb dzīves saimniekiem, jeb šo vietā liktiem zinātniekiem un priekšniekiem”. Piemēram: “Kad viens kalps jeb viena kalpone ar īstu gribēšanu un paņēšanu savu dzīves kungu jeb maizes māti nokauj, tam būs roku un galvu nocirst, un noņemt visu tam piederīgo mantu un ziņu, un turklāt, ja tas no vīru kārtas, uz rata uzliktam tapt, bet ja tā no sieviešu kārtas, būs tai uz sārta sadedzinātai kļūt.”

⁸ Seniespiedumu kopkatalogs, Nr. 114.

⁹ Turpat.

¹⁰ Sk., piemēram: Latviska baznīcas, skolas un sētas grāmata... (1732). Seniespiedumu kopkatalogs, Nr. 153.

¹¹ Turpat.

¹² Turpat.

Latvijas tiesību vēsturē un valodniecībā vislielāko vēribu starp senākajiem iespējajiem likumiem tomēr ir izpelnījies cits šī perioda krimināllikums no militāro krimināltiesību nozares – “Savādi kara tiesas likumi” (1696).¹³ Tie ir latviski tulkoti izvilkumi no 1683. gadā Zviedrijas karaļa Kārļa XI izdotajiem kara sodu un kara tiesas likumiem, kas nosaka uzvedības noteikumus zviedru armijas karavīriem neatkarīgi no tautības. Tā kā zviedru armijā karoja arī liels skaits latviešu, šī kodeksa izvilkums tika tulkots un drukāts arī latviski un esot bijis domāts vienkāršiem kareivjiem, kas nespēja izturēt visa kodeksa obligātos un regulāros priekšlasījumus.¹⁴ “Savādus kara tiesas likumus” latviešu valodā tulkojis mācītājs Liborijs Depkins (*Liborius Depkin*). Šis tiesību vēstures piemineklis diemžēl nav atrodams Latvijas publiskajās bibliotēkās, bet vairākos avotos publicēts tā faksimils no privātkolekcijas.

2. Pirmie ceļu satiksmes noteikumi un citi uzvedības noteikumi dažādās jomās

No 18. gadsimta līdz 19. gadsimta sākumam saglabājušies drukātie normatīvie akti latviešu valodā rāda, ka tie izdoti galvenokārt, lai risinātu konkrētu problēmu vai regulētu noteiktu darbības jomu. Ieskatam daži interesanti piemēri.

Iespējams, vecākie latviešu valodā drukātie ceļu satiksmes noteikumi ir Kristofa Kampenhauzena (*Johann Christopher von Campenhausen*) “Pavēlēšana” (1752),¹⁵ kas izdota Rīgā. Tās uzdevums ir panākt, lai zemnieki, pārvietojoties ar saviem vezumiem, vienlaikus piedalītos lielceļu veidošanā, proti, iebrauktu platus ceļus. “Pavēlēšana” noteic, ka “zemniekiem visiem pilsētā šurp un turp braukdami būs platu ceļu ietaisīt”. Ar “grūtas rīkstes strāpi” tiek piedraudēts zemniekiem un stārastiem, kas nenodrošinās plata ceļa iebraukšanu, kas panākams, pa lielajiem ceļiem diviem vai trim vezumiem braucot blakus. Mērķis ir iebraukt tik platu ceļu, ka “divi lieli kamani viens otram var to ceļu griezt”. Interesanti, ka zemnieku informēšana par šo “Pavēlēšanu” un uzraudzība tiek uzticēta krodziniekiem, kam likuma teksts jāpienaglo krogos “labā vietā, ka ikviens to lasīt un atminēt var”. “Pavēlēšana” ir saistoša tās adresātiem: “Šam likumam būs visiem / kam tas vērā jāliek / vērā likt.”

Savukārt ķeizarienes Elizabetes Petrovnas vārdā izdotais Patents (1756),¹⁶ ko arī parakstījis tas pats Kampenhauzens, apkaro noziedzību uz ceļiem, vēlreiz atgādina, ka jāiebrauc plati ceļi, nosaka labās puses kustību (!), kā arī hierarhiju – pienākumu griezt ceļu svarīgākiem braucējiem. Pieminēts tiek konkrēts uzbrukums Pēterburgas pasta

¹³ Seniespiedumu kopkatalogs, Nr. 91. Plašāk sk.: Švābe A. Kārļa XI kara sodu likums. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1935, Nr. 1, 44.–147. lpp.; Kļava K., 1989, 138. lpp.

A. Švābe, kas “Savādiem kara tiesas likumiem” veltījis plašu, salīdzinošu pētījumu (pievienojot arī likumu tekstu), aplūkojot tos 17.–18. gadsimta militāro tiesību kontekstā, norāda, ka šis Kārļa XI kodekss ir Gustava Ādofa 1621. gadā pieņemto kara sodu novella un abus šos tiesību aktus sauc par protestantisma likumdošanas pieminekļiem, jo tos izmantoja Eiropā pirmais protestantu karaspēks. Šie likumi regulē arī reliģiskus jautājumus, nosaka ne vien karavīru pienākumus, bet arī tiesības utt. Savukārt valodniece Konstance Kļava 1989. gadā Zviedrijā aizstāvētajā promocijas darbā plaši analizē šos kara sodu likumus no valodnieciskā aspekta, tai skaitā latviešu juridiskās terminoloģijas viedokļa.

¹⁴ Plašāk sk.: Švābe A. 1935, 44.–147. lpp.; Kļava K. 1989, 138. lpp.

¹⁵ Seniespiedumu kopkatalogs, Nr. 213.

¹⁶ Turpat, Nr. 227.

vedējam, ko zemnieki noķēruši, izkūluši un palaiduši vaļā asiņainu. Šādas darbības tiks sodītas ar “visgrūtākām miesas strāpēm”. Patents nosaka labās puses kustību: visiem “ceļa ļaužiem” ir pienākums “viens otram sevišķi Postes Ļaužiem uz labu roku pie laika ceļu griezt”. Baznīckungiem ir pienākums šo patentu nolasīt no kanceles trīs svētdienas pēc kārtas un nākamajos gados ik pēc trim mēnešiem vācu un latviešu valodā.

Kultūrvēsturiski interesants noteikti ir arī Kurzemes hercoga Ernsta Johana (oriģinālā – “Ernsts Jānis Kurzemes Lielskungs”) patents (1763)¹⁷ par naudas apriti un svaru un mēru vienādošanu. Likuma pamatojumam minēts, ka hercogistē (“lielkundzībā”) aprītē līdz šim bijusi “dažāda, it slika [*sic!*] un nelaba nauda” un ka nepieciešamas rūpes par to, lai “šīs zemes labklāšana ne pagalam izniktu”. Tādēļ līdz pašu kaltas naudas ieviešanai turpmāk tiks par derīgu atzīta tikai Rīgā kalta nauda, “kas Rīgā pa pillam iet un ņemta top”, turklāt tiek noteikts, ka Rīgas “šķēpu dālderis” arī hercogistē ir tieši tikpat vērtīgs, cik Rīgā.

Lielākā daļa juridisko seniespiedumu vēsti par ikdienas dzīves normatīvo regulējumu. Piemēram, Vidzemes ilggadējā ģenerālgubernatora Georga fon Brauna (*Georg von Browne*) izdotās “Sludināšanas” jeb patenti par zemnieku klaušu un nodevu normēšanu (1765),¹⁸ par tirgus noteikumiem Vidzemes guberņas mazajās pilsētās (1765),¹⁹ par zemnieku pašu ražojumu pārdošanas kārtību (1766);²⁰ Kurzemes guberņas valdes patents Aleksandra I vārdā (1803) par brīvļaužu ierakstīšanu īpašā nodokļu maksātāju kopā;²¹ Kurzemes guberņas pārvaldes izdota “Pavēlēšana” (1806) – Aleksandra I manifests par “zemes=kara=spēka” (zemessardzes) izveidi katrā guberņā sakarā ar kara notikumiem Eiropā;²² Kurzemes kamerālvaldes patents Aleksandra I vārdā (1807) par kroņa muižu zemnieku ražas novērtēšanu un citiem pasākumiem bada novēršanai;²³ Vidzemes guberņas valdes izdots patents Aleksandra I vārdā par kārtību, kādā tiek ievākta labība magazinām un dzēsti aizdevumi,²⁴ kā arī par zemnieku nodrošināšanu ar vasarāju sēklu neražas apstākļos (1807).²⁵

18. gadsimts Latvijas teritorijā bija dzimtbūšanas nežēlīgākais, zemnieku kārtai beztiesiskākais periods, kad muižniekiem bija neierobežota vara pār saviem dzimtcilvēkiem. Tas dabiski raisīja arī mēģinājumus bēgt, tai skaitā, kā to rāda aplūkotais likuma piemērs, bēgt lielā skaitā un vairākkārtēji. Centienu apturēt un sodīt bēgļus, kā arī viņu slēpējus ilustrē Vidzemes gubernatora ģenerālleitnanta Vladimira Dolgorukija (“Lielskungs Volodimir Dolgorukij”) parakstītais patents “Uz pavēlēšanu” (1760),²⁶ kas izdots ķeizarkās majestātes “ķeizerenes un visvaldinieces” Elizabetes Petrovnas vārdā. Likums pamatots ar to, ka, neskatoties uz daudziem jau iepriekš izdotiem aizliegumiem (“daudz aizliegšanas izgājušas”), zemnieki turpina bēgt (“lielām pūļiem nobēg”). Patents nosaka pasākumus un sodus, lai novērstu bēgšanu, piemēram, noķertajiem bēgļiem noteikts sods “kā noziegotājiem pret tiem valdīšanas

¹⁷ Seniespiedumu kopkatalogs, Nr. 250.

¹⁸ Turpat, Nr. 259.

¹⁹ Turpat, Nr. 261.

²⁰ Turpat, Nr. 267.

²¹ Turpat, Nr. 709.

²² Turpat, Nr. 769.

²³ Turpat, Nr. 801.

²⁴ Turpat, Nr. 820.

²⁵ Turpat, Nr. 821.

²⁶ Turpat, Nr. 240.

likumiem un pavēlēšanām” – pirmajā reizē trīs svētdienas pēc kārtas pērt ar desmit pāriem rīkstu pie baznīcas visas draudzes priekšā, otrajā reizē – uz gadu piekalt ķēdēs, trešajā reizē – mūža izsūtījums. Patentu noslēdz izziņošanas kārtība: “ka nu tas viss tiem zemniekiem prātā paliek”, “Pavēlēšanas grāmata” ir jānolasa katru mēnesi baznīcās “no sprediķa krēsla”, kā arī mācītājiem tā jāatgādina draudzei citos brīžos (“tādas pavēlēšanas vēl ikbrīžiem no tiem mācītājiem tiem ļaudīm iekodinātiem tapt”).

Bibliogrāfu atrastās ziņas par šo dažādo likumu drukas tirāžām (piemēram, par 1765. gada tirgus noteikumiem 100 eksemplāros) visdrīzāk liecina, ka “Pavēlēšanas” tiek izplatītas starp mācītājiem nolaišanai latviešu draudzēs un nav bijušas domātas izdalīšanai pašiem zemniekiem.

No latviešu juridiskās valodas vēstures viedokļa uzmanības vērti ir “Kurzemes ceļu likumi no tā gada 1801”²⁷ – ne tik daudz satura, cik tulkotāja priekšvārda dēļ. Patentu izdevusi Kurzemes guberņas pārvalde Aleksandra I vārdā, bet patenta ievadā minēts, ka to izstrādājuši Kurzemes muižnieki, konstatējot, ka ceļi Kurzemē joprojām nav tādi, “kā viņiem vajadzētu būt”, un ka “labi ceļi tiem iedzīvotājiem pašiem par labu nāk”. Patents attiecas uz zemes īpašniekiem, tātad galvenokārt uz muižniekiem, nosakot pienākumus, kādā veidā katram “grunteskungam” savās robežās jānodrošina tiltu un ceļu būvniecība un uzturēšana. Tomēr patents ir tulkots latviski, un izdevuma priekšvārdā, kas publicēts vācu valodā, tulkotājs – mācītājs Bergezons (*Friedrich Wilhelm Reinhold Bergesonn*) – norāda, ka šos likumus tulkot viņam lūdzis Kurzemes brīvzemnieku pārstāvis (*respektive Vorsteher der Kurischen Freybauern*) Kruķiņu Juris, “vēlēdamies ceļu likumus lasīt savā mātes valodā”. No tā jāsecina, ka ceļu uzturēšanas pienākums bijis arī šiem brīvzemniekiem. Turpat ievadā Bergezons raksturo procesa grūtības: “tulkot latviski policijas rakstu ir nožēlojams pasākums (*misliches Unternehmen*), jo bieži jāstopas ar grūtībām, kas valodas nabadzības dēļ nav pārvaramas. Tādējādi ir iespējams, ka teologs ir labs latvietis (t. i., prot latviešu valodu – aut. piez.), bet ir nelaimīgs tulkotājs.” Bergezons norāda, ka līdz šim, iespējams, neviens nav domājis par šādu tulkojumu nepieciešamību. Viņš arī raksta, ka tulkošanas laikā nav radījis jaunus vārdus un latviešu valodas bagātināšanas procesu atstāj to vīru ziņā, kas šo valodu pārzina labāk; līdz ar to viņš tulkojumā nav stingri turējies pie katra vārda, bet gan tulkojis būtību (*Sinn*), lai “latviešiem viss būtu saprotams un nekas nepalīktu tumšs” (*so dass dem Letten alles verständlich und nichts dunkel wäre*). Tulkojumā līdz ar to esot vairākas novirzes no oriģināla, kā arī atmests tas, kas “latviešiem varētu būt pārmērīgs” (*was für den Letten überflüssig war*).

3. Kā pareizi izvēlēties kalpus un klausīt skolotāju: uzvedības noteikumi rīdziniekiem

Atsevišķā grupā varētu apkopot dažādus juridiskos seniespiedumus, kas bija paredzēti latviešu valodā lasošajiem Rīgas iedzīvotājiem.

Piemēram, Rīgā izdots “Likums priekš saimes skaperniekiem” (1783),²⁸ kas nosaka skapernieku (darbā iekārtotāju – mākleru) pienākumus: iztaujāt potenciālos kalpus un kalpones (“dienestbērnus”), savākt par viņiem atsauksmes pie iepriekšējiem

²⁷ Seniespiedumu kopkatalogs, Nr. 698.

²⁸ Turpat, Nr. 396.

darba devējiem. Gadījumos, kad tie ierodas Rīgā no ārpusē (no Krievzemes, Vidzemes, Igaunzemes), pārliecināties, ka kandidātiem ir nepieciešamie dokumenti (“ceļagrāmata” vai “brīvības grāmata”) utt. Maksa, ko skapernieks saņem par kalpa sarunāšanu, ir pusdālderis no kunga un pusdālderis no kalpa.

Kultūrvēsturisku interesi varētu raisīt arī Rīgā izdotie “Skolas likumi, uz augstu pavēlēšanu celti, un tām latviskām brīvskolām par labu tulkoti [...]” (1789),²⁹ kas nosaka ne vien mācību gada garumu, stundu garumu un biežumu, pietiekšanās kārtību mācībām utt., bet līdz sīkai detalizācijai arī uzvedību klasē, iešanu uz skolu un no tās un pat personiskās higiēnas prasības. Piemēram: “Ikvienam uzņemtam bērnam būs ikrītos, pirms kā tas skolā nāk, vaigu un rokas mazgāt, matus sukāt, un, kad vajaga, nagus nogriezt.”

Seniespiedumu vidū atrodami arī vairāki citi Rīgas normatīvie akti latviešu valodā, ko mūsdienās varētu salīdzināt ar pašvaldības saistošajiem noteikumiem: Rīgas rātes rīkojums par Daugavas dambju aizsardzību (1799),³⁰ ģenerālgubernatora Filipo Pauluči “Pavēlēšana” (1813) – patents Aleksandra I vārdā – aizliegums postīt jaunos apstādījumus starp pilsētu un Ārrīgu,³¹ Rīgas rātes patents par galvasnaudas nomaksas kārtību (1818)³² u. c.

4. Muižu likumi

Īpašu grupu starp senākajiem latviešu valodā drukātajiem juridiskajiem tekstiem veido muižu tiesības:³³ sava veida deleģētās likumdošanas akti, ko savās privātajās muižās 18. gadsimta otrajā pusē un 19. gadsimta sākumā izdeva Vidzemes un Kurzemes muižnieki, lai regulētu zemnieku dzīvi un uzvedības noteikumus.³⁴ Vidzemē zināms par diviem muižu privāto likumu gadījumiem, savukārt Kurzemē 1770.–1816. gadā šādus privātos likumus izdevuši vismaz 12 muižnieki. Likumi tika iespiesti latviešu valodā, lai izdalītu muižas saimniekiem, kas tādejādi nevarētu aizbildināties ar to nezinašanu. Muižu likumi regulēja zemnieku personisko stāvokli un padotību muižniekam, māju apsaimniekošanu un šo tiesību mantošanu, zemnieku klaudas un nodevas utt. A. Švābes vārdiem runājot: mēs redzam “muižu likumos dzimtbūšanu kā Kurzemes lauku dzīves formu”.³⁵

²⁹ Seniespiedumu kopkatalogs, Nr. 480.

³⁰ Turpat, Nr. 668.

³¹ Turpat, Nr. 915.

³² Turpat, Nr. 996.

³³ Seniespiedumu kopkataloga rādītājā pie jēdziena “muižu likumi” atrodami vismaz 25 ieraksti. Apzinoties muižu likumu nozīmi tiesību vēsturē, starpkaru periodā A. Švābe izdeva deviņu Kurzemes muižas tiesību avotu faksimilzdevumus (A. Švābe. Kurzemes muižu tiesības. Rīga: A. Gulbja grāmatu spiestuve, 1931, 47. lpp.), kas brīvpieejā šobrīd pieejami Tartu Universitātes datubāzē, <http://dspace.ut.ee/handle/10062/25464>. Struteles valsts likumi pieejami 2006. gadā izdotajā tiesību avotu krājumā: Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 2. sējums. Rīga: 2006, 284.–289. lpp.

³⁴ Šķirkļis “Muižas tiesības”. Sk.: Latvju enciklopēdija. Red. A. Švābe. Otrais sējums. Stokholma: Apgāds Trīs Zvaigznes, 1952–1953, 1725.–1726. lpp. Par muižu tiesībām plašāk sk. arī: Švābe A. 1931, 47 lpp.; Lazdiņš J. Kurzemes muižu likumi. Komentārs. Grām.: Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 2. sējums. Rīga: 2006, 282.–283. lpp.

³⁵ Švābe A. 1931, 4. lpp.

Īpašu vietu Latvijas tiesību vēsturē ieņem pirmais zināmais šādas formas likums – Karla Frīdriha Šulca (*Baron Schoultz von Ascheraden*) izdotā “Aizkraukles un Rīmaņa muižas zemnieku tiesa” (1764),³⁶ kam, iespējams, bija arī vētrainākais mūžs starp šiem muižu “kodeksiem”. Šulca “zemnieku tiesa” trijās daļās regulēja zemnieku un šī likuma izdevēja – muižas īpašnieka – attiecības, viņam “pašierobežojot” savu rīcības brīvību un nosakot zemniekiem ne vien pienākumus, bet arī tiesības, piemēram, paļauties uz to, ka muižnieks viņus bez iemesla neizliks no mājām vai nepārdos uz ārzemēm. Vēsturē Šulca iniciatīvas vērtējumi svārstās no ticības viņa pārliecībai par apgaismības idejām līdz aizdomām, ka Šulcs vienīgi vēlējies izkalpoties “apgaismotās” ķeizarienes Katrīnas II acīs.³⁷ Šulca “zemnieku tiesa” sastapa lielu pretestību Vidzemes muižniecības vidū: landtāgs lika mācītājiem savākt vēl neizdalītos likuma eksemplārus no zemniekiem, kā arī centās atgūt tos eksemplārus, kas ar kāda grāmatu tirgotāja palīdzību bija izplatījušies ārpus Šulca muižām un tādējādi radījuši nemierīgu noskaņu citu muižu zemniekos. Arī pats Šulcs pasludinājis savu “zemnieku tiesu” par spēkā neesošu. Vienlaikus vēsturnieki norāda, ka tieši Šulca “zemnieku tiesa” kalpojusi par pamatu nākamajās desmitgadēs pieņemtajiem Kurzemes muižu likumiem.³⁸

Līdztekus šiem plašajiem muižu dzīves “kodeksiem” muižnieki latviešu valodā izdeva arī lielu skaitu “nozaru likumu”. Piemēram, Stukmaņu, Rīteru un Kokneses muižas īpašnieks Andrēass Bernhards fon Baiers (*Andreas Bayer*) izdeva “Meža tiesu” (1801),³⁹ kas noteica veidus, kā zemnieki muižas mežos var iegūt malku un kokmateriālus utt.

5. Lielo satricinājumu atspoguļojumi senajos juridiskajos tekstos

Latviešu juridisko tekstu seniespiedumos, protams, atspoguļojas arī lielie vēstures pagriezieni un vietējās sabiedrības satricinājumi.

Jau pieminētais Vidzemes ģenerālgubernators Georgs fon Brauns ķeizarienes Katrīnas II vārdā izdevis “Pavēlēšanu” (1784) par galvasnaudas nemieriem.⁴⁰ Vidzemes guberņas valde izdevusi Krievijas imperatora Pāvela I manifestu ar brīdinājumu izbeigt zemnieku nemierus (1797),⁴¹ Vidzemes ģenerālgubernators Sergejs Goļicins Krievijas imperatora Aleksandra I vārdā izdevis “Pavēlēšanu” (1802) zemniekiem izbeigt Kauguru nemieru nekārtības,⁴² kā arī Vidzemes guberņas valde Aleksandra I vārdā izdevusi patentu (1802) par sodiem Kauguru nemieru vadītājiem.⁴³

³⁶ Seniespiedumu kopkatalogs, Nr. 258

³⁷ Plašu pētījumu par šo muižnieku sk.: Stepermanis M. Aizkraukles K. F. Šulcs un viņa sabiedriskā darbība. Latvijas Universitātes Raksti. Filoloģijas un filosofijas fakultātes sērija. III sējums, Nr. 5, 105.–166. lpp., <https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/857/lurf1936s03n05.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [aplūkots 14.04.2023.].

³⁸ Zeids T. Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti. Rīga: Zvaigzne, 1992, 195.–196. lpp.

³⁹ Seniespiedumu kopkatalogs, Nr. 683.

⁴⁰ Turpat, Nr. 401.

⁴¹ Turpat, Nr. 641.

⁴² Turpat, Nr. 697.

⁴³ Turpat, Nr. 702.

Piemēram, Goļicina patents par Kauguru nemieriem sākas, konstatējot, ka ir notikušas nekārtības, četri dumpinieki jau ir nošauti, bet 17 ievainoti. Pārējiem ar šo “Pavēlēšanu” tiek likts doties mājās un atsākt klausīt savus dzimtkungus, maksāt nodokļus, kā arī atgriezties pie saviem darbiem: “Citādi visi tie, kas lielos pulkos apkārt vazājot atrasti taps, tā kā visi nepaklausīgi par to bargi notiesāti un bez apžēlošanas jeb ar rīkstēm šauti jeb pēc viņu nozieguma ar skanstes darbu jeb ar aizsūtīšanu uz Sibera zemi sodīti taps.”

Pāris likumu latviešu valodā nodrukāti arī Napoleona vārdā, piemēram, “spranču” ķezariskās majestātes vārdā izdotā “Pavēlēšana” (1812),⁴⁴ ar kuru Kurzemes un Zemgales hercogiste un Piltenes apgabala pārvalde informē, ka zaldātiem ir aizliegts marodēt.

6. Zemnieku likumi, brīvlaišanas likumi un pirmie likumu komentāri

1804. gadā ar vairākiem papildmetieniem tiek nodrukāti “Likumi priekš Vidzemes zemniekiem”,⁴⁵ kas būtiski uzlabo zemnieku stāvokli. Iznāk arī normatīvie akti, kas nosaka paredzamo reformu ieviešanas kārtību,⁴⁶ tiek izdotas “Ruļļu jeb vakas grāmatas”,⁴⁷ ko izmantot kā veidlapas iepļānotajai zemes uzmērīšanai, u. c. Tiesību vēsturē izceļams ekscentriskais fakts, ka vismaz vienu reizi “Likumi priekš Vidzemes zemniekiem doti” tiek nodrukāti apzināti kļūdainā veidā – ar daudziem sagrozījumiem muižnieku labā.⁴⁸

19. gadsimta sākums Kurzemes un Vidzemes zemniekiem nes sen gaidīto personisko brīvību – Krievijas ķeizara Aleksandra I izdotie likumi izdošanai latviski tiek sagatavoti speciāli izveidotās likumu ieviešanas komisijās: 1818. gadā Jelgavā iznāk “Likumu grāmata par Kurzemes zemniekiem, uz pavēlēšanu tās visaugstāki ieceltās Komisiones par ievēšanu šo likumu Latviešu valodā pārtulkota”⁴⁹ (tulkojuši mācītāji Joahims Frīdrihs Fogts (*Joachim Friedrich Voigt*), Johans Kristofs Kēlers (*Johann Christoph Köhler*) un Kārlis Frīdrihs Vatsons (*Carl Friedrich Watson*)); 1820. gadā turpat Jelgavā tiek drukāts Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likumu ieviešanas komisijas sagatavotais izdevums “Likumi Vidzemes zemniekiem doti” (tulkojis mācītājs Brokhūzens (*Christian Wilhelm Brockhusen*), piedalījies arī mācītājs Pauls Tīdemanis (*Paul Tiedemann*), kurš Jēnā studējis arī tieslietas).

⁴⁴ Seniespiedumu kopkatalogs, Nr. 900.

⁴⁵ Turpat, Nr. 731.

⁴⁶ Piemēram: Frīdriha Bukshevedena “Pavēlēšana” Aleksandra I vārdā par priekšdarbiem vaku grāmatu sastādīšanā. Sk.: Seniespiedumu kopkatalogs, Nr. 726.

⁴⁷ Piemēram: Seniespiedumu kopkatalogs, Nr. 735 un Nr. 736.

⁴⁸ Seniespiedumu kopkatalogs, Nr. 742.

⁴⁹ Turpat, Nr. 995.

Brīvlaišanas likumiem veltīts plašs tiesību zinātnes un vēstures pētījumu klāsts,⁵⁰ tādēļ šie likumi šeit tuvāk netiks aplūkoti. Taču jāpiemin divi citi ar šo periodu saistīti juridiskās kultūras notikumi.

1818. gadā iznāk, iespējams, pirmie likumu komentāri latviešu valodā – zemes tiesas tiesneša un Kurzemes likumu komisijas priekšsēdētāja Georga Engelharda (*Georg von Engelhardt*) sarakstītie Kurzemes zemnieku brīvlaišanas likuma skaidrojumi “Kādi vārdi dēļ labākas saprašanas to jauno likumu priekš Kurzemes zemniekiem”,⁵¹ ko latviski tulkojis mācītājs J. K. Kēlers.

Savukārt 1824. gads ir zīmīgs ar to, ka, saskaņā ar Vidzemes zemnieku brīvlaišanas likuma 203. pantā doto uzdevumu, Vidzemes bruņniecība sāka izdot “Vidzemes Latviešu Avīzes”, ko var saukt par pirmo oficiālā laikraksta aizmetni latviešu valodā, jo tas publicēja saistošus paziņojumus (sludinājumus).⁵²

Kopsavilkums

1. Latviešu juridisko tekstu seniespiedumi ir tiesību vēstures pieminekļi, kas ļauj spriest par attiecīgā laikmeta juridisko kultūru, kā arī var kalpot par izpētes avotu vairāku mūsdienu tiesību nozaru vēsturiskajām saknēm.
2. Senākie latviešu juridisko tekstu seniespiedumi datējami ar 17. gadsimta otro pusi. Tajos atrodamas arī norādes par pieņemšanas motīviem, saistošo spēku, likumu izziņošanas kārtību.
3. Būtiska loma latviešu juridiskās kultūras veidošanā no 17. gadsimta līdz 19. gadsimta pirmajai pusei bijusi vācbaltu mācītājiem, kas tulkojuši likumus latviešu valodā, kā arī tos izsludinājuši un skaidrojuši savās draudzēs.
4. Senākie iespiestie juridiskie teksti satur a ziņā ir mūsdienu latviešu juristam samērā viegli uztverami, ja vien lasītājs spēj saprast t. s. veco druku.

⁵⁰ Piemēram, sk. prof. Jāņa Lazdiņa, *Dr. hist.* Gunta Zemīša, kā arī citus nolasītos referātus. Pieejami konferenču krājumos: Tiesību zinātnes uzdevumi, nozīme un nākotne tiesību sistēmās, I. LU Juridiskās fakultātes 7. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019. 548 lpp.; Tiesību zinātnes uzdevumi, nozīme un nākotne tiesību sistēmās, II. LU Juridiskās fakultātes 7. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019. 425 lpp., https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Juridiskas-konferences/LUJFZK-7-2019/iscflul-7_2019_Ties-zin-uzd-noz-nak.pdf; <https://www.apgads.lu.lv/izdevumi/brivpieejas-izdevumi/rakstu-krajumi/lu-juridiskas-fakultates-zinatniska-konference-2/> [skatīti 20.03.2023.].

⁵¹ Seniespiedumu kopkatalogs, Nr. 991.

⁵² Plašāk sk.: Gailīte D. Oficiālās publikācijas Latvijā un latviešu valodā pirms valsts dibināšanas. Jurista Vārds, 2023, Nr. 6 (1272), 8. lpp.